

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

DALIUS VILIUŅAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

ANKSTYVOJI MODERNIZACIJA UŽNEMUNĖJE: LUOMINIO MENTALITETO EROZIJA XIX AMŽIAUS PRADŽIOJE

ANOTACIJA. Straipsnyje tyrinėjamas Užnemunės sociokultūrinis laukas XIX a. pradžioje. Keliamas klausimas apie bajorijos (žiemionių) požiūrį į valstiečių laisvinimą. Pagrindžiama reprezentatyvi tyrimo imtis – Marijampolės seimelio dalyviai; joje išskiriami lyderiai – Pavieta taryba ir subprefektas. Nagrinėjami šių lyderių tekstai – oficialūs 1814 m. laiškai Vidaus reikalų ministerijai, vadinamoji „Valstiečių anketa“; ji gretinama su analogiškais Varšuvos kunigaikštystės lenkiškų pavietų tekstais. Rinktinių Marijampolės bajorų terminijoje ir retorikoje išvelgiama luominio mentaliteto erozija; numanomos sąsajos su politiniu ir intelektiniu šalies avangardu, konstatuojama empatija valstiečių problemų atžvilgiu. Išvelgiama valstybinio lygio atsakomybė, Pavieta tarybai teigiant, kad reformoms būtina stabilios valdžios palaikoma bendroji ekonomikos gaivinimo ir intensyvinimo sistema. Suvalkijos bajorų tekstai teikia netiesioginės informacijos apie valstiečių sociumo emancipacijos lygmenį: pripažįstama valstiečių teisinė, ekonominė, moralinė autonomija, reiškiamą pagarba valstiečio „asmens interesui“. Svarbi ekonominės Užnemunės ūkininkų emancipacijos ištaka – Prūsų aneksijos periodu išaugusi grynųjų pinigų cirkuliacija.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Užnemunė, Varšuvos kunigaikštystė, bajorai žiemionys, „Valstiečių anketa“, modernizacija.

ANNOTATION. The article raises a polemical question, pointing to the fact that the regional history of Lithuania has not yet been sufficiently researched. It states that knowledge of the history of Trans Niemen Lithuania (the left bank of the Nemunas, Sudovia/Suvalkija), an important focus of modernisation in 19th-century Lithuania, is based on unscientific insights; and historical facts preceding the national revival movement are ignored. It is suggested to return to the discourse of

the nobility, the landowners of the Užnemunė region, in the first half of the 19th century. A representative sample of the research is determined: participants in the Marijampolė Seimelis (local council). It distinguishes the leaders: the local council and the sub-prefect. The writings by these leaders, official letters to the Ministry of the Interior, and the so-called 'Peasants' Questionnaire', are analysed. They are compared to similar texts from the Polish regions of the Duchy of Warsaw. The terminology and rhetoric of the Marijampolė nobles selected show the erosion of the mentality of the feudal class: implicit links with the political and intellectual avant-garde of the country, and empathy for the problems of the peasants. Responsibility at a state level is observed, with the local council saying that reforms required a general framework for economic recovery and intensification, supported by a stable government. The speeches of the Suvalkija nobility provide indirect information about the level of emancipation in peasant society: the legal, economic and moral autonomy of peasants is recognised, and respect for the peasant's 'personal interests' is expressed. An important reason for the economic emancipation of farmers is the increase in the circulation of cash during the period of the Prussian annexation.

KEYWORDS: Suvalkija (left bank of the Nemunas), the Duchy of Warsaw, nobility, landowners, Peasants' Questionnaire, modernisation.

Įvadas.

Tikslas, svarba, tyrimai

Rengiant naujausią akademinę XIX a. Lietuvos istorijos sintezę iškeltas metodinis principas tuo pačiu metu vykdyti ir sritines analizes, kurios ją turėtų pagilinti bei papildyti. Pirmoje sintezės dalyje („Visuomenė ir valdžia“) teigiama: „Apsispręsta rizikuoti ir derinti sintezę su analize tų klausimų, kurių istoriografija dar neleistų išsamiau aptarti“¹. Dar nepateikus sprendimų klausimų sąrašo yra aiškių užuominų, kur link kreiptinas dėmesys. Minėtos sintezės rengėjai patys nurodė, kad veikale yra netolygumų: pavyzdžiui, dar nesutarta dėl tiriamo objekto erdvinių ribų. Būtent, Lietuvos visuomenė daugiausia matoma funkcionuojanti šešiose Šiaurės vakarų krašto gubernijose, tačiau dažniausiai jos raiškos ribos susiaurinamos iki trijų gubernijų (Vilniaus, Gardino ir Kauno). Užnemunė, t. y. Suvalkų (Augustavo) gubernija, į akiplotį patenka tik kai kuriais atvejais, „ypač aptariant XIX a. *pabaigą*“² (kursyvas mano – D. V.).

Tai spraga – XIX a. *pirmosios pusės Užnemunė* Lietuvos istoriografijai iš esmės nerūpi, vis dėlto – o tai paradoksas – iš esmės pripažįstama (ir niekada neiginčijama), kad

¹R. Miknyš, Pratarė, *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. I: T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknyš, *Devynioliktas amžius: visuomenė ir raida*, Vilnius, 2011, p. 9.

²Ten pat.

joje formavęsi procesai organiškai susiję su Dešiniakrantės, Didžiosios Lietuvos istorija. Šis straipsnis skirtas vienam užmirštam XIX a. pradžios Užnemunės istorijos epizodui.

Antrasis orientyras, pravartus siekiantiems talkinti sintezės rašytojams, nurodytas labai konkrečiai – tai modernizacijos proceso identifikacija ir rekonstrukcija. Modernizacijos procesas laikomas XIX a. Lietuvos istorijos aiškinimo išeities tašku: tai esanti šios istorijos „šerdis“. Nors įvardytą terminą oponentai kartais laiko „raktažodžiu–burtažodžiu“³ (neva kiekvienąsyk tikslintinu), vis dėlto pagrindinės dvi jo reikšmės – industrializacija ir žmogaus teisių plėtra – detalai pristatomos XIX a. istorijos sintezės pirmosios knygos įžangoje⁴: „XIX amžių galime vadinti emancipacijos amžiumi“⁵. Kalbant apie šiuolaikinės visuomenės politinę sferą, modernizacija reiškia demokratines tendencijas bei inovacines nuostatas kolektyviniame mentalume.

Šiame straipsnyje, pritariant sintezėje pristatytoms sąvokos definicijoms, tiriami tokie pagrindiniai modernizacijos aspektai: tradicinės luominės santvarkos mentaliteto nykimas, individų lygybės sampratos plėtra, demokratinės tendencijos, industrializacijos, demografijos augimo bei konsumpcijos intensyvavimo imperatyvai. Teigiame, kad juos galima identifikuoti ir Lietuvos periferijoje, lig šiol netyrinėtoje lokalinėje bendruomenėje, taip papildant, patikslinant bendrąją šalies XIX a. istorijos panoramą.

Trečioji tyrimą aktualizuojanti aplinkybė – itin žemas senojo Užnemunės elito (t. y. nevalstietiškojo, teikusio Tautinio atgimimo sąjūdžio lyderių) tyrimų lygmuo. Pagrindiniuose diskusijose aktualiuose atraminuose XIX a. Lietuvos ekonominių, sociokultūrinių–politinių, etnokonfesinių ir kt. procesų tyrimuose (Liudo Truskos, Tamaros Bairašauskaitės, Zitos Mediškauskienės, Rimanto Miknio, Sauliaus Pivoro, Antano Kulakausko, Egidijaus Aleksandravičiaus, Dariaus Staliūno, Stanislovo Pamerneckio, Justino Dementavičiaus ir kt.) negvildinama rūpimo objekto – XIX a. pradžios Užnemunės visuomenės sankloda bei mentalinė konfigūracija, nesiremiam su Užneme susijusiais šaltiniais. Pasitaikančios referencijos į Mikalojaus Akelaičio (XIX a. vidurio – antrosios pusės reprezentanto) tekstus ar XVIII a. antrosios pusės statistiniai duomenys⁶ „nulinės“ tyrimų situacijos nekeičia. XIX a. pradžios politinis regiono gyvenimas (vadinamasis

³S. P i v o r a s, Ar pavyko (pavyks) atskleisti modernėjimą Lietuvos modernėjimo istorijoje?, *Darbai ir dienos*, t. 56, 2011, p. 320–325.

⁴Z. M e d i š k a u s k i e n ė, XIX amžius pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje, *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. I, p. 15–34.

⁵Ten pat, p. 23.

⁶L. Truskos tyrimai rodo, kad užnemiečių dvarininkų, smulkiosios ir činšinės bajorijos XVIII a. pabaigos statistika keičia, t. y. mažina, bendruosius visos Lietuvos bajorijos statistinius rodiklius. L. T r u s k a, XVIII a. pabaigos Lietuvos bajorija (skaičius ir sudėtis), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, p. 20; to paties, Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje, *LTSR MA darbai. A serija*, t. 3, 1974; t. 4, 1982; t. 1, 1985.

konstitucinis periodas 1807–1830 m.) Lietuvos istoriografijoje negvildentas, neskaičiuojant informacinio pobūdžio straipsnio apie administracines pertvarkas bei jame esančių *bendrujų vietų* apie ankstesnę nei kitur suvalkiečių emancipaciją⁷. Ankstesnės emancipacijos faktas dažnai paminimas kaip viena Atgimimo sąjūdžio prielaidų. Tik jo aiškinimas, įvardijus laisvinantį Napoleono kodekso poveikį, nesiekia giliau, nei nusakyta šioje istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės ištarmėje: „Valstiečiai Sūduvoje savo sunkiu darbu po truputį įsigijo ūkius nuosavybėn ir anksčiau materialiai atkuto, negu rusų okupacijoje likę baudžiauninkai“⁸. Vis dėlto būtina pabrėžti, kad čia anaipol nekvestionuojama paminėtų autorių tyrimų vertė ir jų validumas interpretuojant lemtingus XIX a. vidurio, jo antrosios pusės ir XX a. pradžios procesus (kaip išlieka neginčijamas, pvz., Adolfo Šapokos ar Jerzy Ochmańskio įdirbis).

Vienintelis autorius, aiškiai kėlęs mūsų apibrėžtą užduotį – Tautinio atgimimo sąjūdžio priešistorės faktus ir procesus sieti su XIX a. pirmosios pusės Užnemune (Pietvakarių Lietuva) – nukrypo nuo „valstietiškosios“ sociumo tyrimų perspektyvos:

Lietuvių tautinio sąjūdžio istorija, tiksliau „priešistorė“, XIX a. pirmoje pusėje yra glaudžiai susijusi su trimis veiksniais: 1) bažnyčios kalbine politika, 2) stiprėjančiu valstietijos vaidmeniu Rusijos ir [Lenkijos] Karalystės vidaus politikoje, 3) kaimo raštingumo ir valstiečių švietimo plėtote⁹.

Esą „Valstietijos tautiniai bruožai mažai tedomino aukštuomenę. Tai buvo viena iš daugelio priežasčių, dėl ko didėjo praraja tarp dvaro ir kaimo“¹⁰. Taigi „valstietiškoji“ modernizacijos hipotezė, Užnemunės tyrėjo formuluota beveik prieš pusšimtį metų¹¹, – vienintelė. Iš tiesų jokie tyrėjai nepateikė duomenų apie Užnemunės aukštuomenės dėmesio ar tyčinio ignoravimo objektus. Tačiau peržiūrėjus XIX a. pirmosios pusės publicistiką,

⁷ A. Šenavičius, V. Smalskys, Administraciniai pertvarkymai Užnemunėje (1795–1915 m.), *Viešoji politika ir administravimas*, nr. 28, 2009, p. 102–106: „Iki 1831 m. veikusi autonominės Lenkijos karalystės valdymo sistema lyg ir prieštarautų šio straipsnio autorių iškeltai tezei, kad lietuviškosios Užnemunės prijungimas prie Rusijos ir jos integravimas į autonominės Lenkijos karalystės sudėtį sustabdė valstybės tarnybos demokratizacijos procesą. [...] Užnemunės lietuvių valstiečių nacionalinis ir pilietinis sąmoningumas formavosi gana sklandžiai. Pagrindinė šios teritorijos lietuvių pilietinio ir tautinio sąmoningumo formavimosi priežastis – anksčiau, palyginti su likusia Lietuvos teritorija, panaikinta baudžiava.“

⁸ V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1990, p. 230.

⁹ S. Sužiedėlis, Kalba ir socialinė klasė Pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, p. 121.

¹⁰ Ten pat, p. 129.

¹¹ S. Sužiedėlis 1973–1975 m. rengė daktaro disertaciją „Lietuvos valstiečiai Užnemunėje 1807–1864 metais: Socialinių, ekonominių ir kultūrinių pokyčių studija (The Lithuanian Peasantry of Trans-Niemen Lithuania, 1807–1864: A Study of Social, Economic and Cultural Change)“. 1993 m. vienas jos skyrius išverstas ir paskelbtas: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, p. 119–134.

beletristiką bei reportažus, skirtus šiam kraštui, taip pat grožinius veikalus¹², tampa aki-vaizdu, kad vietos šviesuomenė net labai domėjosi minėtais tautiniais bruožais¹³. Tuometinis etnografas Aleksanderis Polujanskis pripažino, kad lietuvių kalba turėtų būti oficiali Augustavo gubernijos kalba, kurią turėtų išmokti lenkai¹⁴.

Pastaruoju metu vykdyti plataus masto Užnemunės dvasininkijos tyrimai¹⁵, išskėlė gausius ligi šiol ignoruotus XIX a. pirmosios pusės duomenis. Vis dėlto jais nesiekta atskleisti tarpluominių santykių, nepasiūlyta ir naujų sociokultūrinių hipotezių. Tad tebegalioja Sauliaus Sužiedėlio senas kategoriškas teiginys, jog „Be abejonės, lenkiškai kalbančios diduomenės abejingumą valstiečių kultūrai sąlygojo labai gilus išankstinis nusistatymas prieš kaimo žmones“¹⁶. Jis, deja, ir šiandien užskliaudžia Užnemunės XIX a. pirmosios pusės elito tyrimų rezultatų apžvalgą¹⁷. S. Sužiedėlis, dirbęs ir Lenkijos archyvuose, nepastebėjo publikuotų šaltinių, kurie būtų svariai koregavę paminėtą jo tvirtinimą¹⁸.

¹² J. Osipowska, *Wajdelotka czyli Dolina Aleksoty: powieść z pierwszej połowy trzynastego wieku, oparta na podaniach z kronik litewskich*, t. 3, Warszawa, 1844.

¹³ Tik keletas pavyzdžių: A. Gutt, *Kilka słów o północnych powiatach gubernii augustowskiej*, *Roczniki Gospodarstwa Krajowego*, 1847, t. 1, s. 275–288; *Gospodarstwo wiejskie w gubernii augustowskiej w latach 1846 i 1848 pod względem statystycznym opisane*, *Gazeta Handlowa, Przemysłowa i Rolnicza*, 1849, nr 43, 28 października; A. Połujanski, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernii zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym*, t. I, Warszawa, 1854; [to paties], *Listy o gubernii Augustowskiej*, *Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych*, 1856, nr 77, s. 3–4; B. Tykielel, *Kilka uwag historyczno–statystycznych o gubernii augustowskiej*, *Biblioteka Warszawska*, r. 1857, t. III, s. 658–671; t. IV, s. 606–610; *Korespondencja z powiatu mariampolskiego*, *Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych*, nr 243, 17 IX 1857, s. 1–3.

¹⁴ A. Połujanski, *Wędrówki po gubernii augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa, 1859, s. 253–254.

¹⁵ A. Katilius, *Seinų (Augustavo) vyskupijos aukštieji dvasininkai: katedros kapitulos narių charakteristikos metmenys*, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 41, p. 131–158; to paties, *Seinų (Augustavo) vyskupijos vienuoliai marijonai (1821–1911)*, *Terra jatwezenorum*, t. 11, 2019, d. 1, p. 195–213.

¹⁶ S. Sužiedėlis, *min. veik.*, p. 129. Autoriaus ištarmė funduota be konteksto nesuvokiamu Gražiškių kunigo Baikovičiaus pasakymu, esančiu kažkokioje 1817 m. gegužės 24 d. archyvinėje ataskaitoje (ADL Ser A, f. 129).

¹⁷ Lenkijos istoriografijoje esama svarbios išlygos: Marijampolės pavieta stambiausias žemvaldys, mecenatas ir visuomenės veikėjas J. Godlewskis – neapeinama figūra tyrinėjant Varšuvos kunigaikštystės bei Lenkijos karalystės seimo opozicijos veiklą bei apskritai šio paravalstybinio darinio politiką.

¹⁸ Pavyzdžiui, *Goniec Województwa Augustowskiego*, 1830–1831 m., 15 numerių: čia, be kita ko, pristatomas Suvalkų, Kalvarijos, Marijampolės apskričių pilietinis sąjūdis, taip pat – valstietijos savanoriško dalyvavimo sukilime faktai. J. Osipowska 1838 m. paskelbė straipsnių ciklą – pirmąjį Užnemunės regionalizmo manifestą, pateikė išsamų literatūrinį užnemuniečių ūkininkystės, socialinių santykių ir papročių aprašymą: J. Osipowska, *Zwyczaje i obyczaje ludu w Zapuszczańskiem*, *Magazyn Powszechny*, Warszawa, 1838, nr 23–28.

Reikšmingieji Užnemunės bajorai

Iškėlę užduotį tyrinėti Užnemunės XIX a. pradžios bajorijos nuostatas ir laikysenas, jų ideologijos komponentus, pirmiausia susiduriame su problema – trūksta įprastinių informacijos šaltinių, naudojamų dešiniakrantės Lietuvos elito tyrimuose. Pastarieji gręžiasi į dignitorių raštijos korpusą, į universitetinės terpės teksus, periodiką – pagrindinį pačių įvairiausių tendencijų bei procesų indikatorių. Informacijos vakuumą, regis, galėtų užpildyti Suvalkijos lietuviškųjų pavių, būtent Kalvarijos ir Marijampolės, bajorų seimelių dokumentai – deja, jais nedisponuojame. Varšuvos kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės seimeliai instrukcijų pasiuntiniams nebesudarinėjo, jie vykdė tik reglamentuotas rinkimines funkcijas. Antra, neturime jokių duomenų apie Kalvarijos seimelius ir čionykštės bajorijos politines bei sociokultūrinės orientacijas. Konstatuojama, kad daugiau kaip 90 % rankraštinių šio periodo vietos savivaldos, teisėtvarkos duomenų, inventorių sudegė Varšuvoje karo metais¹⁹.

Vis dėlto reprezentatyviai imtini surizikavus laikyti Marijampolės pavieto bajoriją, iš mirties taško išjudėti pavyksta. Visų pirma todėl, kad disponuojame (dėl laimingo atsitiktinumo) turingu Marijampolės 1809 m. vasario 15–17 d. seimelio narių sąrašu. Unikali jo sudarymo aplinkybės. Susirinkę bajorai, mobilizuoti Napoleono ir generolo Józefo Poniatowskio pergalių, nutarė paremti militarinės poezijos leidinį. Todėl dėkin gas jo autorius – Jackus Jabłonskis – visus geradarius „karžygius“, t. y. Marijampolės seimuotojus, knygelės pratarėje išvardijo. Pateikė 66-ias pavardes, dažnai nurodydamas ir pilietines pareigas bei luominį statusą²⁰. Staigmena – dalis viduriniųjų žemvaldžių (tokių kaip Gavronskiai, Kunatai) rezidavo ir Kalvarijos apskrityje²¹; o ypač svarbu, kad sąrašė nurodytos būtent tos pavardės, kurios Užnemunėje buvo įtakingos per visą XIX a. (Šiukštos, Frenzeliai, Koideliai, Godlevskiai, Gavronskiai, Osipovskiai, Chrapovickiai, Florijanovičiai, Baranovskiai ir kiti).

Antra vertus, reprezentatyvus pats Marijampolės pavieto dydis. XIX a. pradžios Marijampolija (tai plačiau neprigijęs M. Akelaičio terminas – *Mariampolsczyzna*) buvo, 1800 m. duomenimis, net apie 90 kvadratinųjų mylių; pagal 1810 m. statistiką – 66 kv. mylių, antra pagal pavių dydį visoje šalyje²². Ji, greta Užnemunės Kalvarijos krašto,

¹⁹ *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I, Warszawa, 1957, s. 276–311.

²⁰ [H. J a b ł o ņ s k i], *Pieśni dla żołnierzy woysk polskich*, Warszawa, 1809 (1809 m. Marijampolės seimelio bajorų sąrašas p. 3–5).

²¹ Kalvarijos ir Marijampolės pavių piliečiai nebajorai rinkdavosi į valsčių susirinkimus (bajoriškų seimelių analogas) Marijampolėje; žr. *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, Warszawa, 1810, nr 1, s. 30.

²² Tokią kvadratūrą norodo A. K. H o l s c h e, min. veik., 1800, p. 193. Istorikas Henrykas Grossmanas remiasi 1808 m. duomenimis, pagal kuriuos plotas, galbūt įvykus administraciniam apkarpymam, jau

buvo lietuviškiausia Varšuvos kunigaikštystės (vėliau – Lenkijos karalystės) sritis, apėmusi pagrindines regiono subetnines-tarmines lietuvių grupes. *Marijampolija* driekėsi nuo Prienų rytuose iki Virbalio vakaruose; nuo Nemuno šiaurėje iki Kalvarijos pavieto ribų pietuose. Pagal gyventojų skaičių tai didžiausias administracinis vienetas visoje šalyje. Kiek didesnio ploto Seinų paviete 1810 m. gyveno 62 220 žmonių, Marijampolės paviete – 89 812. Sugretinimui: Krokuvos – 74 450, Liublino – 42 925, Varšuvos paviete buvo 29 854 žmonės²³.

Aptariamo „megapavieto“ bajorai rinkdavosi Marijampolės marijonų vienuolyne posėdžiavusiame seimelyje (kaip minėta, žinoma apie 70 jo dalyvių – tikslų skaičių sunku įvardyti, nes nurodytos „kolektyvinės“ pavardės – *Osipowski* ir pan.). Tokios politinės institucijos pagal Varšuvos kunigaikštystės įstatymą vykdė 3 funkcijas: a) rinko pasiuntinį į seimą, b) rinko Pavieto tarybą; c) rinko pavieto taikos teisėją, kurį tvirtindavo karalius. Kitos veiklos *de jure* neleistos, todėl šie seimeliai (1809, 1811, 1812, 1818, 1826, 1828, 1830 m.) buvo ramūs, taikingi – tai pažymi Marijonų kronika²⁴. Vis dėlto *de facto* seimelis savo viešą „kalbantį liežuvį“ turėjo. Seimelio rinkta Pavieto taryba, sudaryta bent iš 9 personų, formaliai atstovavo bendrajai pilietijos valiai. Ji svarstė mokesčių klausimus, derino juos su departamento (vėliau – vaivadijos) taryba bei per prefektą reiškė pavieto problemas ir pageidavimus. Jis turėjo teisę skusti vietos valdytoją – subprefektą (paprefektį)²⁵. Tarybos nariai tarpusavyje išsirinkdavo pirmininką. Marijampolės atveju šio pirmininko pareigos iki 1819 m. sutapo su seimelyje renkamo taikos teisėjo pareigomis – jas ėjo tas pats rinktinis pilietis – kun. Viktoras Volungevičius (*Ignacy Wiktor Wołagiewicz*, 1752–1819), ilgametis marijonų vienuolyno prezidentas (jo rūpesčiu 1791 m. pastatytas didelis mūrinis vienuolyno pastatas). Pavieto tarybos nuomonė buvo lygiavertė pavieto subprefekto nuomonei.

Pastebėtini kolegiški santykiai: Marijampolės subprefektas Pranciškus Osipovskis (*Franciszek Osipowski*, apie 1767–1831) gerai sutarė su tarybos pirminku – tai liudija išlikę conceptualaus pobūdžio tekstai (apie juos – vėliau). Neabejotina, kad projakobiniškos orientacijos Marijampolės seimelio pasiuntinys (išrenkamas nuolat) Juzefas Godlevskis – Garliauskas (*Józef Godlewski*, 1773–1867), stambiausias regiono žemvaldis ir mecenatas, taip pat buvo pirmininko kun. V. Volungevičiaus bičiulis. Būtent J. Garliauskas

mažesnis – 66 kv. mylios. Pagal jo pateiktą lentelę, tai antras pagal dydį pavietas Varšuvos kunigaikštystėje (didžiausiasis – Seinų – buvo 75 kv. mylių); H. G r o s s m a n, *Struktura gospodarcza i wspolczna Księstawa Warszawskiego na postawie spisów ludności 1808 i 1810 r.*, Warszawa, 1925, s. 21.

²³ H. G r o s s m a n, min. veik., p. 48; remiamasi Zamoiskių bibliotekos archyvu (Biblioteka Ordynacji Zamojskich w Warszawie, o. 1789, p. 447).

²⁴ *Protocollum Conventus Mariampolensis sub Praesidentia R. Patris Victoris Wołagiewicz. Anno Dni 1783 die 6 Februarii comparatum*, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1676, ap. 1, b. 10.

²⁵ *Dziennik praw Księstwa Warszawskiego w Warszawie w drukarni księży Piłarow*, 1810, t. 1, s. 184–185.

organizavo įpūdingas (net laikraščiuose aprašytas²⁶) ekzekvijas jo mirties proga. Savo ruožtu, taikos teisėjas kun. V. Volungevičius 1815 m. patvirtino notarinį J. Garliausko užrašą, kuriuo šis savo valstiečiams leido išsipirkti nuo činšo bei lažo (tai buvo raiškus viešas gestas – laisvinimo akcija, gretintina nebent su pagarsėjusiomis Žemaitijos bajorų Karpių ir Nagurskių humanistinėmis akcijomis).

Be liberalaus pasiuntinio J. Garliausko, subprefekto P. Osipovskio, 1831 m. sugėbėjusio perimti valdžią Seinuose ir išvaikyti vangią administraciją, taikos teisėjo kun. V. Volungevičiaus (taikos teisėjas buvo išskirtinai prestižinė socialinė pozicija), dar žinome penkias Marijampolės pavieto tarybos narių pavardes. Tai Ignacyjus Szuksza, Mychałas Zimnochas, Franciszekas Bellgardis, Stanisławas Znatowiczius, Karolis Kunattas²⁷. Visi jie yra ir 1809 m. Marijampolės seimelio dalyvių sąrašė. Drauge su pirmininku jie jau sudarė įstatyme numatytą kvorumą – būtent 6 rinkinius asmenis, seimelio įgaliotus reikšti kitų pavieto bajorų valią. Visi paminėti asmenys bemaž tolygiai atstovavo skirtingoms milžiniško pavieto dalims bei skirtingoms galioms: teisminėi ir administracinei vykdomajai, karininkijai (S. Znatovičiaus, F. Belgardžio atvejais), dvasininkijai, smulkiems, vidutiniams (I. Šiukšta) bei stambiams (J. Garliausko atveju) žemvaldžiams.

Nustačius socialinės charizmos, politinės ir turtinės galios požiūriu reikšmingiausią grupuotę (jos lyderis, kaip minėta, – dvasiškis, marijonų vienuolis), jau veriasi pagrįstas tyrimų kelias – nagrinėti kiekvieno nustatyto „rinktinio“ bajoro biografiją, jose ieškant raiškių gestų ar net konceptualių tekstų, reikšmingų Užnemunės istorijos pažinimui.

Ir iš tiesų, šios paieškos teikia gerų rezultatų, informatyvūs tekstai egzistuoja. P. Osipovskis 1831 m. leido sukilėlių laikraštį *Goniec Województwa Augustowskiego*, kun. V. Volungevičius rašė Marijampolės marijonų kroniką (apimančią 1758–1809 m. įvykius)²⁸, joje pasisakydamas ir ekonomikos bei politikos klausimais; J. Garliauskas paliko jau minėtą 1815 m. notarinį užrašą – netrumpą skambiais Apšvietos filosofijos devizais nusagstyta memorandumą²⁹. Jį jau tyrinėjo lenkų istorikas Jerzy Szumskis³⁰.

²⁶ *Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*, 1819, nr 98, s. 3.

²⁷ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (toliau – BCz), rkps. 5235, s. 590.

²⁸ *Protocollum Conventus Mariampolensis sub Praesidentia R. Patris Victoris Wolągiewicz. Anno Dni 1783 die 6 Februarii comparatum*, LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10.

²⁹ *Józef Godlewski, właściciel dóbr Freda, aktem notarialnym przyznaje chłopom nowe uprawnienia w zakresie stanu posiadania i powinności oraz umożliwia uwłaszczenie na drodze wykupu pańszczyzny lub czynszu, Józefowo, 1815 III 12*. Originalas nežinomas, J. Szumskis paskelbė Balstogės archyve esančią kopiją (J. Szumskis, *Zapis notarialny Józefa Godlewskiego na rzecz chłopów dóbr Freda w powiecie mariampolskim, Przegląd Historyczny*, nr 66/3, 1975, s. 445–449).

³⁰ J. Szumskis, *Zapis notarialny Józefa Godlewskiego*, s. 443–459.

Pastaruoju metu pavyko surasti dar informatyvesnį šios tyrimų krypties objektą – Čartoriskų muziejaus bibliotekoje (Krokuvoje) išlikusius du tekstus: jau pristatytos Marijampolės pavieto tarybos 1814 m. lapkričio 6 d. sudarytą dokumentą, gvildenantį esminę XIX a. socialinę klausimą – valstiečių laisvinimą³¹, ir analogiško turinio subprefekto P. Osipovskio oficialų laišką³². Tai vadinamosios „Valstiečių anketos“ – Lietuvos istorikų nepanaudoto dokumentų korpuso³³ – dalis.

1814 m. Varšuvos kunigaikštystės „Valstiečių anketa“

1814 m. „Valstiečių anketa“ – tai Varšuvos kunigaikštystės dokumentų korpusas, apimantis apie 130 rankraštinių ir apie 20 spausdintų (1814–1815 m.) įvairios apimties (dažniausiai keliolikos, kartais – kelių šimtų puslapių³⁴) tekstų. Formalusis anketos turinys – laikinosios vyriausybės suformuluoti metropolijos ir provincijos elitams skirti septyni klausimų paketai, kuriuose prašoma per apibrėžtą trumpą laiką pareikšti įžvalgas ir projektus, kaip pagerinti valstiečių būklę: jų socialinę, ekonominę, teisinę padėtį, kaip užtikrinti Napoleono kodekso garantuotą asmeninę autonomiją, kaip pakelti šalies ūkį.

Didžiulis atsakymų masyvas atskirai tyrinėtas keliuose studijos apimties darbuose³⁵. Lenkų istoriografijoje konstatuota, kad šis rinkinys sudaro nepaprastai svarbų, tačiau, paradoksalu, mažai panaudotą istorijos šaltinį didžiosioms agrarinėms reformoms tirti.

³¹ List Rady Powiatu Mariampolskiego do Francisza Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, *Sprawozdania z posiedzen Rad departamentalnych, powiatowych, sądów różnych instancji i osób prywatnych w sprawie projektu Adama Jerzego Czartoryskiego, wniesionego do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Księstwa Warszawskiego, odnośnie polepszenia sytuacji ekonomicznej włościan*, t. II, nr 23 6 XI 1814, BCz., rkps. 5235, s. 575–590.

³² [Osipowski], *List Franciszka Osipowskiego, podprefekta powiatu Mariampolskiego, do Franciszka Ksawerego-Druckiego Lubeckiego*, ten pat, p. 549–561.

³³ *Sprawozdania [...]*, t. II, nr 23 6 XI 1814, ten pat.

³⁴ Kai kurie autoriai, žymūs visuomenės veikėjai (filosofas Józefas Jarońskis, Amilkaras Kosińskis, Kazimierzas Młodeckis, Rajmundas Rembielińskis, Feliksas Stanisławas Węgrzeckis ir kt.) savo atsakymus pateikė spaudinių – brošiūrų pavidalu. Tekstų statistiką nurodė Zb. Stankiewiczzius: Zb. Stankiewicz, *Szlachta–ziemianie w świetle ankiety włościańskiej 1814 r.*, *Ziemiaństwo polskie 1795–1945*, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa, 1985, s. 85. Z. Kirkor-Kiedroniowa fundamentinėje monografijoje nagrinėjo 86 tekstus: Z. Kirkor-Kiedroniowa, *Włościanie i ich sprawa w dobie organizacyjnej i konstytucyjnej Królestwa Polskiego*, Kraków, 1912.

³⁵ Zb. Stankiewicz, *Szlachta wobec zniesienia poddaństwa w Księstwie Warszawskim*, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*, nr 13, 1983, s. 43–71; to paties, *Szlachta–ziemianie w świetle ankiety włościańskiej 1814 r.*, *Ziemiaństwo polskie 1795–1945*, pod red. Leskiewiczowej, Warszawa, 1985, s. 90–125; to paties, *Świadomość społeczna chłpów w opinii ziemiańskiej (Królestwo Polskie przed powstaniem styczniowym)*, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*, nr 45, 1992, s. 51–66.

Ir toli gražu ne tik joms. Mat tuometiniai šalies atsakingieji, įvairių valdžios grandžių atstovai, bajorija, krašto žemvaldžiai, išprovokuoti mąstyti, kaip valstiečiams užtikrinti „nepriklausomą egzistenciją“, iš tiesų sprendė savo pačių statuso ir savo pačių, t. y. kilmingųjų luomo, būsimosios egzistencijos klausimą.

1814 m. „Valstiečių anketos“ organizavimas turėjo liberalių dignitorių (pirmiausia Adamo J. Čartoriskio propagandos, „viešųjų ryšių“ akcijos aspektą. Žinoma, siekta sužinoti, kokių mastu visuomenė pasiruošusi reformoms. Tačiau ne mažiau (o gal labiau) siekta purenti joms dirvą, glaustai tariant, kelti žemvaldžių savimonę. Dirva purenta primetant sugestyvias retorines figūras, fiziokratizmo doktrinos sofizmus, madingus liberalius šūkius. Apeliuota į „žmogaus teises“, teisingumo pajautą, į piliečių „proto šviesą ir širdis“; bandyta įpiršti nuomonę, kad „klaidingai suprasta ūkininkystės sistema“ patiems žemvaldžiams daro žalą; kraštas negalys būti laimingas arbitraliai spaudžiant valstiečius.

Kreipimesi nurodyti ir uždaviniai: nustatyti valstiečių prievolės pagal jų naudojamos žemės kiekį ir kokybę; suteikti tiek žemės, kad pakaktų valstiečio šeimai klestėti; ypač akcentuotas geranoriškų sutarčių sudarymas, atsižvelgiant į „valstiečių jėgas ir galimybes“ kaip į būtiną sąlygą, leidžiant ir įgalinant jiems dalinius išsimokėjimus³⁶. Kaip laikina baudžiamos vengimo priemonė siūlytas činšas natūra, t. y. atsiskaitymas žemės ūkio produktais. Ypatin gas galvosūkis buvo 1807 m. gruodžio 21 d. Karališkasis dekretas, sprendžiantis klausimą, kaip praktiškai įgyvendinti Napoleono kodekso 4-ąjį straipsnį, suteikusių asmeninę laisvę visiems Varšuvos kunigaikštystės gyventojams. 3-iasis Dekreto punktas buvo paradoksalus: skirtas „visiškai valstiečių laisvei“ užtikrinti, jis iš tiesų galutinai užtikrino patrimoninę žemvaldžių nuosavybę ir pačios baudžiamos – „gėdos Europos akyse“ – tolesnę egzistavimą, įtvirtindamas „tų pačių prievolių, kurias [ūkininkas] turėjo, atlikimą“³⁷.

Ne viename lenkų istorikų darbe cituojamas laiško ministrui Franciszekui Ksawerui Druckiui-Lubeckiui fragmentas, atspindintis 1814 m. reformų architekto A. J. Čartoriskio retoriką ir ją remiančių argumentų pobūdį:

Juk reikia atkreipti visos tautos dėmesį, o ypač dvarininkų ir bajorijos klases, į šį dalyką, kuris yra vienas esmingiausių kiekvienos tvarkingos visuomenės fundamentų, ir nėra priežasčių to slėpti, kad kol mūsų kraštą slėgs liūdna nelemtis, tol Europa nenustos mūsų kaltinti anarchijos ir žmogiškumo žeminimo ydomis, būtent, kol dvarininkų luomas, bajorų luomas pats savo rankomis, valdžiai padedant, iš lenkų žemės su šaknimis neišraus klaidingų principų, iš kurių kyla visa valstiečių nelaisvė ir skurdas³⁸.

³⁶Z. Kirkor-Kiedroniowa, min. veik., p. 210–211.

³⁷*Konstytucje w Polsce: 1791–1990*, wybór i oprac. T. Kołodziejczyk, M. Pomianowska, Warszawa, 1990, s. 42: Art. 3. *Zapewnia się rolników, włościan, z wyrobku żyjących, chcących się pozostać w miejscu teraźniejszego ich pobytu, zupełną wolność przemieszkowania do roku, byleby odbywali też same powinności, którym dotąd podlegali.*[..].

³⁸Ten pat.

Įvairių pakopų valdžios atstovai, administracinių vienetų tarybos bei savoriai ekspertai, pakviesti dalyvauti pavietų tarybų posėdžiuose, turėjo išnagrinėti klausimą bei teikti turiningus siūlymus, kaip valstiečiams suteikti „naudingiausią laisvę“. Taip pat reikšti nuomonę apie reikalus, neatsiejamus nuo minėto klausimo: kaip užtikrinti asmeninę žemdirbių nuosavybę, nepažeidžiant žemvaldžių teisių, kaip užtikrinti valstiečių teises ir visokeriopą teisingumą jų atžvilgiu. Implikuota svarbi problema – koku mastu valstybės valdžia privalo / neprivalo kištis į piliečių nuosavybės santykius. Kartu numatyta gauti kuo daugiau informacijos apie realią, faktinę šalies žemės ūkio būklę; apie įvairių kategorijų valstiečių žemės proporcijas ir kieki, būtiną ūkininkystės gaivinimui, vietinės teisėsaugos problemas ir kt.

Lietuvos istoriografijoje tik klasika tapusiam Mečislovo Jučo 1972 m. išleistame veikalė³⁹ „Valstiečių anketos“ dokumentai nepraslydo pro akis. Rašydamas apie svarstymus panaikinti baudžiamą Lietuvos bajorų seimeliuose, M. Jučas kaip marginaliją nurodė, kad 1814 m. Lenkijoje „taip pat buvo svarstomas valstiečių klausimas“. Svarstymams Lenkijoje jis skyrė pusantro puslapio⁴⁰, o Marijampolės pavieto tarybos projektui (netiksliai nurodoma jo data bei „projektas“ nesiejamas su 1814 m. visuotine apklausos akcija) – pastraipą, nusakydamas kelis neinterpretuotus dokumento teiginius⁴¹. M. Jučo įžvalga, kad Lenkijoje (taigi ir Užnemunėje – D. V.) svarstyta plačiau nei Didžiojoje Lietuvoje, pateikiama skliausteliuose⁴². Tokiu būdu Lenkijos (imtina – Užnemunės) ir Lietuvos „valstiečių klausimo“ sprendimo sugretinimas netapo moksline intriga. Lituanistinė „Valstiečių anketos“ dalis buvo pamiršta (M. Jučas antro projekto, kurį rašė Marijampolės subprefektas, nepastebėjo), apie ją daugiau neužsimenama⁴³. Vis dėlto šioji tema lieka svarbi, ne tik naujose sintezėse, bet ir pripažintuose Lietuvos istorijos vadovėliuose formuluojant neapeinamą chrestomatinę XIX a. pradžios Lietuvos istorijos žinią: „Šviesesnieji bajorai ima rūpintis valstiečių būkle“⁴⁴.

³⁹ M. Jučas, *Baudžiamos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972.

⁴⁰ Ten pat, p. 222–223.

⁴¹ Ten pat, p. 224.

⁴² Ten pat, p. 223.

⁴³ Net M. Jučas minėtame veikalė aptardamas tyrimo šaltinius (p. 18–33) bei išvardydamas tyrinėtus archyvus (p. 308–310) apie Čartoriskų muziejaus bibliotekos archyvą jau neužsiminė.

⁴⁴ Tai istorijos vadovėlio skyrelio pavadinimas; žr. V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorija*, p. 223.

Permainos retorikoje: „luomas“ virsta „klase“

Apskritai tarp nepanaudotų Užnemunės priešistorės tyrimų resursų išskirtina Varšuvos Kunigaikštystės žiemionių publicistika (kaip tik šiam žanrui priskirtina ir „Valstiečių anketa“). Jos branduolį nuo pat pradžių sudarė Napoleono kodekso aptarimai, pirmiausia žymusis jo punktas „panaikinama vergovė“. „Apie valstiečius“ (*O Włościanach*) – toks vyraujančių temų, gvildentų periodikoje ir aktualiose brošiūrose, bendrasis vardiklis.

Dažnai linkstama manyti, kad aneksuotų Abiejų Tautų Respublikos kraštų bajorija buvo liberali (kitaip, nei Rusijoje), orientuota į Didžiojo seimo reformas bei Gegužės 3-iosios konstituciją. Vis dėlto, išskyrus liberaliuosius dignitorius ir Vilniaus universitetinę terpę, šaltiniai šios nuomonės nepatvirtina. Absoliuti žemvaldžių dauguma nepritarė skubiam baudžiavinių atodirbių panaikinimui, priešinosi sutarčių sudarymui. Publicistikoje noriai cituota vieta iš filosofo Jean-Jacques'o Rousseau „Pastabų Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai“ (1788 m. į lenkų kalbą išvertė Žemaitijos politikas M. P. Karpis), kad laisvė yra naudingas maistas, tačiau nepratusiųjų skrandžių sunkiai virškinamas. Reikia pripažinti, taikliai įžvelgta, jog būtina empirinė reformos bazė, pirmiausia – realios situacijos išmanymas. Reprezentatyvi citata iš 1809 m. studijos „Apie valstiečius“ populiariame Varšuvos leidinyje, kuri aiškiai anticipuoja visuotinę apklausą, numato būtinybę pažinti „vietines aplinkybes“:

Būtent šiais kritiniais laikais sudaryti su valstiečiais amžinas sutartis, kai viešpatauja visuotinis pinigų trūkumas, kai uostai uždaryti, prekyba neužtikrinta, žemės ūkis ir inventorius dėl karo nelaimių smarkiai nukentėjęs, gyventojai nestabilūs ir patenkantys į nuolatines reformas – tai reikštų atiduoti likimo valiai patį svarbiausią valdžios rūpesčio objektą, būtent, liaudies laimę, ūkininkystę, krašto biudžeto patikimumą, kariuomenės aprūpinimą [...].

Būtinis žinios, raportai, lokalinės informacijos – dėl tikrojo valstiečių gėrio, dėl išdo, dėl nuosavybės teisės. Nėra abejonės, kad ne tik kiekvienas pavietas, bet ir kiekviena parapija skirtinga. Įvairios ūkininkavimo ir pajamų rūšys tiesiog reikalauja reikalauja jas pažinti – reikia siųsti raportus pavietams ir departamentams, prieš nustatant visuotinai galiojančias taisykles⁴⁵.

1814–1815 m. kuriant Lenkijos karalystę, publicistika „valstiečiu klausimu“ gavo naujų paskatų. Ieškota naujų J.-J. Rousseau užduotos „Sunkaus laisvės virškinimo“ temos interpretacijų. „Tai sunkiai suvirškinama tautiniam charakteriui naujovė, kad ponai darbar yra vien tik savo šeimynos ir liokajų ponai“⁴⁶, – ironizavo teisininkas Stanisławas Węgrzeckis.

⁴⁵ R. Maryan, *O Włościanach, Pamiętnik Warszawski*, 1809, t. 2, kwiecień, s. 100–101.

⁴⁶ St. Węgrzecki, *O włościanach polskich*, Warszawa, 1814.

Socialinės sferos sąvokose jau XVIII–XIX a. sandūroje radosi naujovių. XVIII a. antroje pusėje sąvoka „liaudis“ (*lud*) įgijo dabartinę reikšmę – tai tautinės bendrijos (*naród*) visuma, apimanti visus luomus (dažnai turinti mistinę galią). Pasigirdo drąsių balsų, kad „liaudis“, valstiečiai ūkininkai, yra pati tauta *par excellence*⁴⁷. Keičiantis santvarkoms ši tiesa toliau buvo mąsliai gromuliuojama: St. Węgrzeckis cituotoje brošiūroje 1814 m. tebedeklaravo, jog „Tauta dabar yra ne tik žemės savininkai, bet net ir chlopai bei miestiečiai“. Deklaracijomis neapsiribota, aukščiausiems pareigūnų ešelonams įsisažmoninus, kad praktiniams žingsniams „būtinios žinios, raportai, lokalinės informacijos“. Praktinių žingsnių viltis kurstė A. J. Čartoriskio bičiulio caro Aleksandro I antibaudžiavinė nuotai-ka, pradėjusi blėsti tik apie 1818 m.

Pagrindinis lokalių informacijų šaltinis – 1814 m. rudenį gautieji Varšuvos kunigaikštystės regionų žiemionių, taip pat administracijos ir teismų tarnautojų atsakymai Laikinajai vyriausybei, Civiliniam reformos komitetui, suformulavusiam 7 punktų „Valstiečių anketą“. Jau išskyrėme jos lituanistinę dalį – Marijampolės pavieto tarybos atsakymą bei šio administracinio vieneto viršininko P. Osipovskio tekstą.

Marijampolės ekspertai aprobavo baudžiovos panaikinimą ir jį konkretizuojančius dekretus, tačiau, atsižvelgdami į visuotinę pokario suirutę, santūriai pasisakė dėl konkrečių, praktinių žingsnių – esą radikalioms permainoms dabar ne laikas. Pateikė ryškia lažo, činšo, įvairių atodirbių, kuriuos ėjo valstiečiai, panoramą bei jos vertinimus. Tai ankstyviausia turininga informacija apie Užnemunės bajorų savimonę ir intencijas XIX amžiuje.

Marijampoliečių ekspertų laiške „liaudis“ suvokiama moderniai, kaip visuomenės įvairovės visuma. Tuo tarpu absoliučiai „Valstiečių anketos“ respondentų daugumai luominių barjerų (skiriančių „liaudį“ ir bajorų „tautą“) egzistavimas buvo savaime suprantamas ir visiškai akivaizdus dalykas. Kaip reziūmavo istorikas Zbigniewas Stankiewiczzius, nesileisdami į teisines subtilybes jie [respondentų dauguma – D. V.] rašė apie ponus, savininkus, žemvaldžius, bajorus; apie valstiečius, ūkininkus, muzikus; pagaliau apie miestiečius. Iš viso to galima nutuokti, kad tai atitiko labiausiai paplitusias opinijas apie amžinosios luominės santvarkos su bajorija priešakyje nekintamumą⁴⁸.

„Didelis žingsnis pirmyn, – įžvelgė lenkų istorikas, – buvo kelių anketos dalyvių pripažintas faktas, kad valstiečiai sudaro tautos dalį, greta bajorų ir miestiečių.“ Keletas balsų labiau išsiskyrė iš inertiškos daugumos – juos minėtas istorikas aptarė, pirmiausia –

⁴⁷ M. P. Karpis, *Žemaitijos Kunigaikštystės Pasiuntinio rinkiniai raštai*, sudarytojas ir vertėjas D. Viliūnas, Vilnius, 2017, p. 169: „Nes iš tiesų liaudis, vadinama ūkininkais, yra didžiausia ir skaitlingiausia tautos dalis. Netgi ji yra pati tauta, kurioje slypi kiekvieno krašto galia, stiprybė, veiklumas, ištekliai.“

⁴⁸ Zb. S t a n k i e w i c z, *Szlachta-ziemianie w świetle ankiety włościańskiej 1814 r.*, *Ziemiaństwo polskie 1795–1945*, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa, 1985, s. 102.

Krokuvos laisvojo miesto būsimojo prezidento Stanisława Wodzickio opinią, tvirtinusią, kad jau „atėjo metas Varšuvos kunigaikštystės gyventojus *klasifikuoti* [kursyvas – D. V.] į savininkus ir į nesavininkus“⁴⁹.

Marijampoliečių anketoje labiausiai pastebimas būtent šis naujas žodis, kurio nebūta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės retorikoje, – „klasė“. Jis sistemingai pavartotas 4 kartus, „luomas“ (*stan włościański*) – 1, „ponas“ – 1 kartą. Ką reiškia naujo termino atsiradimas politinės paskirties dokumente?

„Luomas“ (*stan*) – teisinė sąvoka, numatanti privilegijas ir pareigas, tai socialinės ontologijos, netgi, pasakytume, „metafizinė“ sąvoka, reiškianti nekintančias visuomenės sandaros kokybes, o „klasė“ – jau neutralus klasifikacinis, pragmatinis terminas. Jis skirtas orientuotis situacijoje, realioje sociumo stratifikacijoje. Tai jau iš esmės instrumentinė biurokratinė sąvoka. Kalbant apie Užnemunę, ji pradėta vartoti Prūsijos valdymo metais (1795–1806)⁵⁰. Vygrių vyskupo Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus laidotuvių kalboje nuskambėjo frazė, kad jis, užstodamas baudžiauninkus, „Kalbėjo už visas teises šios liaudies *klasės* [kursyvas – D. V.] laisves ir poreikius“⁵¹. Tuo tarpu paminėtas žymusis LDK pamokslininkas, universiteto profesorius, Prienų ir Gražiškių klebonas, nuo aštuntojo XVIII a. dešimtmečio viešai gindamas valstiečius ir net pavartojęs sąvoką „kaimo piliečiai“ (*obywatele wiejskie*)⁵², tokio termino pats dar neištarė.

Toliau „klasė“ įsitvirtino napoleoninės Varšuvos kunigaikštystės oficialiuose raštuose (pranc. *classe* – būdingas terminas A. J. Čartoriskio diplomatijoje), kaip juridinis terminas pateko ir į Kunigaikštystės įpėdinės – Lenkijos karalystės konstituciją⁵³.

Pagaliau „klasė“ našiai prigijo XIX a. pirmos pusės publicistikoje ir kituose diskursuose. Pvz., 1847 m. Kalvarijos pavieto žemvaldys Aleksanderis Guttas jau įžvelgė ryškią pačios „valstiečių klasės“ diferenciaciją⁵⁴. „Luomo“ virsmo „klase“ apytikslę datą (būtent

⁴⁹Ten pat, p. 103.

⁵⁰Apie Naujųjų Rytprūsių gyventojų klases (*Von verchiedenen Klassen der Eihnwohner*) informuoja statistikos mokslo pirmėivis Augustas Karlas Holsche: A. K. Holsche, *Geographie und Statistik von West-, Süd- und Neuostpreußen*, Bd. 1: *Nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*, Berlin, 1800.

⁵¹*Kazanie, miane na pogrzebie Jaśnie Wielmoznego JME Xiędza Michała Franciszeka Karpowicza, pierwszego biskupa wigierskiego [...] przez x. Teodora Mietelskiego w kościele katedralnym wigierskim dnia 12 grudnia 1803 w Białymstoku*, s. 27.

⁵²L. G r u s z c z y Ń s k i, Z problematyki politycznej w kazaniach katolickich orkresu Stanisławowskiego, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 1993, nr 49, s. 31.

⁵³„Taikos teisėjai tarnaus visoms gyventojų klasėms [...]“, Art. 144 Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego z 27 XI 1815 r. (*Dziennik Praw Królestwa Polskiego z 1815 r.*, t. I, Warszawa).

⁵⁴A. G u t t, Kilka słów o północnych powiatach gubernii augustowskiej, *Roczniki Gospodarstwa Krajowego*, 1847, t. 1. s. 286: *Stan włościański na Litwie stanowczo dziś rozdziwił się na klasę zamożną, niejako arystokracją włościańską, dziś już czynszową, albo do czynszowania sposobną, i na liczną nader klasę wyrobników [...]*.

XIX a. pradžią) fiksavo ir lenkų visuomenės istorijos tyrinėtojai, nagrinėję „Valstiečių anketos“ problematiką⁵⁵. Marijampolės „Anketoje“ įvardijami „ūkininkų klasės interesai“; jų klasės „klausimai“, aiškiai numatant autonomiškų nebajoriškų (senąja prasme – nepilietinių), tačiau vis dėlto jau valstybinės reikšmės „klasinių“ klausimų ir interesų sferą.

„Klasė“, galinti turėti savo autonominių interesų, jau šalina senąją antropomorfinę visuomenės sampratą, kurioje „kojos“ paslaugiai veda ten, kur poniškajai „galvai“ reikia. Šis terminas vien kalbiniu požiūriu numato ir „deklasaciją“, luominės santvarkos eroziją.

Įdomu tai, kad šį žodį Marijampolės žiemionys 1814 m. laiške aiškiai vartoja kaip ekonominį terminą, skiriantį savininkus žemvaldžius ir žemės nevaldančiuosius. Sąvoka „žemvaldys“ pavartota 5 kartus (kaip minėta, „ponas“ – vieną kartą) o „savininkas“ – 20 kartų. Pristatomame tekste terminas „klasė“ jau iš esmės ekonominė kategorija, numatanti nuosavybės turėjimą (visai Maxo Weberio prasme) – 1814 m. tokia vartoseną provincijos bajorijos pareiškime laikytina ankstyva. Mažai tikėtina, kad Marijampolės ekspertai galėjo būti susipažinę su škoto Adamo Fergusono (1723–1816) sociologija, buržuazinės visuomenės klasių struktūrą jau aiškinusia kaip nuosavybės santykių vedinį. Bet kokių atveju 1807–1814 m. monumentaliajame Samuelio Bogumiūlo Lindės „Lenkų kalbos žodyne“ tokios reikšmės dar nebuvo: čia „klasės“ sąvokai priskiriamos tik gamtamokslinė (gyvūnų klasifikacijos srities) bei „mokyklos klasės“ reikšmės⁵⁶.

Neatmestina tikimybė, kad provincijos žiemionių elitą veikė populiarūs ekonominė lektūra. Vilniuje publikavęsi ekonomistai – universiteto rektorius Jeronimas Stroinovskis (*Hieronim Stroynowski*, 1752–1815) ir jo brolis Valerianas senųjų luominių sąvokų atsisakė dėl teorinių sumetimų.

Jeronimas Stroinovskis, plėtodamas François Quesnay fiziokratizmo doktriną, visuomenę padalijo į ūkininkų, savininkų ir verslininkų klases; terminą „klasė“ vartojo nuosekliai ir sistemingai; antrasis kalbėjo apie „du populiacijos skyrius“ (ūkinį žiemionių ir verslo). Marijampolės marijonų vienuolynas (vadovaujamas minėto kun. V. Volungevičiaus) buvo įsigijęs J. Stroinovskio veikalą⁵⁷, kuris iki antrojo XIX a. dešimtmečio Lietuvoje ir Lenkijoje beveik visuotinai funkcionavo kaip vadovėlis, perleistas šešis kartus. Iš jo į Sūduvos žiemionių lūpas galėjo patekti „klasinė“ terminija ir Apšvietos fiziokratinė maksima „suvokti savo tikrąjį interesą“⁵⁸.

⁵⁵ Zb. S t a n k i e w i c z, min. veik., p. 101: „XVIII amžiaus pabaigoje ir pirmoje XIX šimtmečio pusėje bajorija ir magnatai iš luomo virto klase.“

⁵⁶ S. B. L i n d e, *Klasa, Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 2: *G–L*, [Warszawa], 1808, s. 1009–1010.

⁵⁷ Marijampolės marijonų vienuolyno bibliotekos katalogas, LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 18, l. 19.

⁵⁸ J. Stroinovskio vadovėlyje gausu išarmių apie „tikrojo intereso“ supratimą: pvz.: „Žemdirbių tautoje ūkininkavimo interesus yra pirmutiniausias ir svarbiausias visos tautos ir aukščiausios valdžios interesus; kad jeigu kas nors yra naudinga arba žalinga ūkininkystei, yra naudinga arba žalinga visai tautai ir aukščiausiai valdžiai“, žr. J. S t r o i n o v s k i s, *Prigimtinės teisės mokslas*, iš lenkų kalbos vertė D. Viliūnas, Vilnius, 2011.

Marijampolės pavieto „valstiečių klausimo“ ekspertų nuomonė iš esmės sutapo su bent dviem teisininko V. Stroinovskio 1808 m. įžvalgomis, kad 1) dėl labai menkos populiacijos šalies vidinė prekyba dabar visai necirkuliuoja, o užsienio yra labai menka – būtent tai ir yra priežastys, dėl kurių būtina geranoriškomis sutartimis mažinti ūkininkų priespaudą; 2) kad žemės „blogumas“ ar „gerumas“ yra reliatyvios sąvokos, priklausančios nuo vidinės prekybos, populiacijos dydžio ir kasmetinių poreikių⁵⁹.

Prie terminijos naujovių priskirtinas ir žodis „fabrikas“. Tai šiuolaikinės visuomenės organizacijos metafora – realiai Užnemunėje jokių fabrikų nebuvo. Jį marijampoliečiai pavartojo vieną kartą, aiškiai pasisakydami už valstybės intervencija grįstą modernizacijos modelį: „[...] jų rankų darbas fabrikuose buvo apmokamas grynaisiais; valdžiai nuolat juos remiant ir globojant, šis valstiečių luomas taip ženkliai pakilo [...]“. Kada įvyko šis „fabrikinis“ pakilimas? Nurodomas konkretus periodas – Prūsijos valdymo metai. Šiai informacijai antrina kun. V. Volungevičiaus marijonų kronikos merkantilinis įrašas: „1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807. Buvome prūsų karaliaus valdžioje; nepaisant tam tikrų nepatogumų [*niedogodności*], ramiai gyvenome, o atgijus prekybai, visi piliečiai jautėsi gerai“⁶⁰.

„Prūsų karaliaus valdžioje“ gąta ne tik gaivinančio pramonės aktyvinimo pamokų. Kai kurie Marijampolės pavieto elito nariai šiuo periodu turėjo rūpesčių dėl neteisingo (Prūsijos biurokratijos požiūriu) elgesio su žemdirbiais: I. Šiukštą (1814 m. ėjusį tarybos sekretoriaus pareigas) Prienų burmistras buvo paskundęs dėl valstiečių skriaudimo ir provianto nusavinimo⁶¹, o P. Osipovskis (1814 m. – pavieto subprefektas) apkaltintas ėmęs per didelius mokesčius natūra iš kaimiečių (kaltinimas vokiečių kalba skambėjo taip: *zuviel erhobene Naturalien*)⁶².

1814 m. tarybos lyderis kun. V. Volungevičius tuomet gavo egalitaristinio politinio atstovavimo pamoką: Prūsijos valdžia pareikalavo iš kiekvieno pavieto atsiųsti 4 bajorų luomo atstovus, 4 dvasininkus ir net 6 kaimo seniūnus ištikimybės priesaikai⁶³. Gumbinėje organizuotoje homagijoje 1796 m. liepos 6 d. dalyvavo, dvasininkijos deleguotas, ir

⁵⁹ Vartojo sąvokas *Wydział rolniczy (wydział ludności ziemiańskiej)* bei *wydział ludności przemysłowej*, W. Stronowski, *O ugodach dziedziców z włościanami*, Wilno, 1808. Samprotavimai apie populiaciją ir žemę – žr. 3§ ir 40§.

⁶⁰ Marijonų kronika, LCVA, f. 1676, ap. 1, b. 10, l. 50.

⁶¹ Sz. Askenazy, „Trybun gminu“ w dobie Królestwa Kongresowego, *Biblioteka Warszawska*, 1907, t. II, zeszyt 1, s. 13.

⁶² *Akta wegen der von den Einsassen des Vorwerks Pogiermon zuviel erhobene Naturalien*, Archiwum Główne Akt Dawnych (toliau – AGAD): 1/170/0/2/124.

⁶³ *Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum Oder Neue Sammlung Königl. Preußl. Und Churfürstl. Brandenburgischer [...] Provinzian, Publicirten Und Ergangenen [...]*, t. 10, Berlin, 1801, S. 881–887.

kun. V. Volungevičius („Paskirtą dieną atvykę deleguotieji buvo priimti su visokeriopa pagarba (*ze wszelką ludzkoscią*)“)⁶⁴. Vėliau šis iškilus vienuolis, kaip minėta, gręžėsi į kasmetinius prekybos ir žemdirbystės rūpesčius (pvz., „Šie dveji metai – 1799 ir 1800 buvo labai blogi dėl nederliaus“⁶⁵).

Marijapolės bajorų kalbėjimas apie valstiečius

Marijapolės pavieto atsakyme sugestyviai, vaizdžiai informuojama apie regiono žiemionių požiūrį į Napoleono karų nuniokojimo mastą (pvz., kariuomenės maitinimas „atima paskutinį valstiečio grašį“; valstiečiai „priversti mokėti žlugdantį mokestį“, „su skausmu prisimena buvusius laikus“; rekvizuojami arkliai, „pradingsta su visais pakinktais už Nemuno“). Šiame kontekste kontrastuoja visai nepacifistinė įžvalga, kad visuotinis Europos rengimasis karui teigiamai paveikė kainas, pakėlė ekonomiką bei visuomenės gerovę⁶⁶.

Pačiam Marijapolės subprefektui ir pavieto konsiliumui buvo keblu orientuotis situacijoje („siaubingoje dabartinėje dalykų padėtyje“): įtikinamai kalbėta apie nepaliaujamas „permainas“, kurios yra „įvairių aplinkybių pasekmė, o pastarosios ir šiandien nėra pastovios“. Tad klausimas, kaip sujauktą socialinę, teisinę, politinę realybę suvokė ne aptariami žinovai, Pavieto tarybos nariai, o valstiečių ūkininkų luomas, lyg jau suponuoją negatyvų atsakymą – vargu ar ją galėjo suvokti adekvačiai ir pozityviai. Pagrindinis Užnemunės bajorų žiemionių priekaištas valstiečiams – jie neteisingai, „blogai“ suprato jiems Napoleono suteiktą laisvę ir klaidingai interpretuoja sutartis su žemvaldžiais. Vis dėlto abiejų tekstų (Pavieto tarybos ir pavieto subprefekto) atvejais tai pasakyta santūriai, įtariant, kad „laisvė“ gali būti blogai suprasta (valstiečiams esant „dar neapšviestiems“) ir

⁶⁴ Marijonų kronika, l. 41.

⁶⁵ Ten pat, l. 50.

⁶⁶ [...] Tenka pripažinti, kad po paskutinės lenkų revoliucijos 1794 metais, Prūsų valdžios laikais, kai politinė situacija leido 12 metų džiaugtis tvirta taika laisvai sėjant javus ir prekiaujant visais pramonės produktais, esant gerai jų kainai dėl beveik visoje Europoje vykstančių pasirengimų karui, kylant beveik visiems miestams, gausėjant jų gyventojams, manufaktūroms ir amatams, esant geradariškai valdžiai [*przy dobrodzystwie ze Strony Rzędu*], kuri suteikė aukštus procentus besistatantiems miestuose; kai amatininkai turėjo gryną uždarbį, o valstiečių darbas pristatant medžius iš miškų bei kitas žaliavas, taip pat jų rankų darbas fabrikuose buvo apmokamas grynaisiais; valdžiai nuolat juos remiant ir globojant, šis valstiečių luomas taip ženkliai pakilo, kad buvo retai praktikuojama (ir tai nebent nustumusiuose ir nerūpestinguose ūkiuose), jog ūkininkas savo dvarui neatsiskaitytų činšu ir įvairiais kitais pinigimais mokėjimais. [...] Retas kuris ūkininkas nebuvo apsirūpinęs duona, galvijais, arkliais ir ūkio padargais, netgi ir pinigais, vienas su kitu grūmėsi dėl ūkio [padidinimo], mokėdami vieni kitiems po 50, po 100 ir po 200 talerių už žemę, List Rady Powiatu Mariampolskiego [...] 6 XI 1814, BCz., rkps. 5235, s. 582.

santykiai gali pašlyti (bet tai dar nenutiko). Numatomas santykių pašlijimo rezultatas – ne fatališkos socialinės deformacijos, bet gaisratis, kuri neapsimoka, neteikia naudos. Konstatacijos, kad laisve piktnaudžiaujama *de facto* ir kad sutartys dideliu mastu traktuojamos ydingai – nėra. Šis santūrumas labiau išryškėja Marijampolės tekstus sugretinus su kitais, rašytais lenkiškose kungaikštystės dalyse.

Bendrąsias lenkiškųjų pavių „Valstiečių anketos“ retorikos vietas yra apžvelgęs bei kondensuotu vaizdiniu pristatęs Lodzės universiteto istorikas Z. Stankiewiczius, pabandęs rekonstruoti net pačių žemdirbių mentaliteto bruožus, netiesiogiai atspindėtus žiemionų atsakymuose į „Valstiečių anketą“⁶⁷. Tyrinėtojas konstatavo, kad Lenkijos žemvaldžių ištarmėse valstiečiams priskiriamas tingumas, tamsumas ir teisės supratimo stygius galėjo turėti realų pagrindą. Žiemionys pateikdavo gana ilgus neigiamų bruožų ir destruktivių laikysenų sąrašus: nenoras eiti baudžiamą palivarkuose; pagarbos dvaro nuosavybei trūkumas; šiurkštumas bei pasipūtimas; savavališkas ir savanaudiškas pašalintos „nelaisvės“ traktavimas. Kai kurie (tik pavieniai) bajorai valstietyje geranoriškai norėjo regėti „ką tik gimusį kūdikį“, esantį „kūdikiškoje pilietybės būsenoje“, tačiau didesnė respondentų dalis įžvelgdavo įgimtas ar įgytas ydas: „Juos išjudina veikiau siaubimo ir destruktijos dvasia“. Daugyk kartoti kaltinimai dėl dykaduoniavimo, nestropumo, dėl „pirmapradės laukiniškumo būsenos“, netvarkos, girtuoklystės, švaistūniškumo, visuotinio įpročio vogti – „tų tamsumo ir sugadintos moralės padarinių“. Esą tik bausmės baimė gali stabdyti jų „palaidūniškas aistras“. Platus neigiamų bruožų katalogas praverstė ne tik nepritariant jau įgyvendintų bei numatomų reformų tikslingumui, bet ir neigiant valstiečių „įpilietinimo“ galimybę, integruojant juos į visuomeninį gyvenimą (tai numatė Varšuvos kunigaikštystės konstitucija). Esą dėl įgimto tamsumo valstiečiai ničniekuo negali prisidėti prie bendrojo tautinio gėrio, nes „kito gėrio nežino, vien tik asmeninį“. Valstietis „negali būti nei prisirišęs prie valdžios, nei geras tėvynės pilietis, nei ištikimas monarchui pavaldinys“⁶⁸. Tvirtinta, kad kaimietis nežino „religijos maksimų“, yra blogas vyras ir tėvas, netgi pavojingas visuomenei dėl savo tamsumo ir amoralumo: linkęs ne tik vogti, bet ir žudyti. Esą Galicijoje uždraudus kūno bausmes, tik ginkluoti eskadronai sugebėjo suvaldyti įsisiautėjusius ir atvirai plėšikaujančius valstiečius. Gavę laisvę ūkininkai masiškai tampa valkatomis, todėl tuštėja sodybos ir palivarkų laukai lieka neįdirbti – tai visiškai pražūtinga karo nualintam kraštui. Esą suklaidinus (*zabalamucenie*) „nežabotos laisvės“ vaizdiniu, dingo „tvarka, subordinacija ir ramybė“. Kovalio pavieto taryba drastiškai tvirtino, kad pagrindinė ūkio smukimo priežastis buvo ne karas, bet patys valstiečiai:

⁶⁷ Zb. S t a n k i e w i c z, Świadomość społeczna chłopów w opinii ziemiańskiej (Królestwo Polskie przed powstaniem styczniowym), *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, nr. 45, 1992, p. 52–59.

⁶⁸ Ten pat, p. 54.

Vos nugarė, jog jie yra laisvi, tuojau metė ūkius, metė darbą [...]; nepaliaujamai persikeldinėdami iš vietos į vietą leido griūti savo gimtiesiems namams; nors atleidome juos nuo daugybės ankstesnių prievolių, jie paniekino tai; jokios sutarties su jais nebuvo įmanoma sudaryti, nes kiekvienas vis kito dalyko reikalavo, o pagaliau patys nebežinojo, ko nori [...]; visi valdžios nutarimai jiems atrodė niekingu žaisleliu [...]; jie tapo valkatomis ir nusirito prie niekingo pragyvenimo, už kurį jiems brangiai sumokėjome⁶⁹.

Minėtas istorikas Z. Stankiewiczzius pateikė daug analogiškų ištarmių, remdamasis spausdinta 1814 m. publicistika, rankraščiais atsiliepimais iš Krokuvos, Poznanės, Plocko, Bydgoščiaus bei kitų departamentų, cituodamas pavietų tarybų laiškus.

Užnemuniečių, t. y. Marijampolės pavieta, tarybos santūrumas šiame fone iškalbingas. Užnemunę, be abejo, pasiekė viso krašto įvykių aidas, bet nieko panašaus į masinį valkatavimą ar migraciją į Prūsijos karalystę nebūta. Daugelyje pateikto teksto vietų fiksuota akivaizdi pagarba „ūkininkų klasei“, kuriai ateityje bus lemta „dabar karčią dalią pasaldinti“. Kai kurios prielankios ištarmės kone aforistinio pobūdžio: vietos ūkininkai „remia vargšus elgetas, palaiko jų gyvybę, patys būdami vargšai“. Marijampolės subprefektas P. Osipovskis turėjo, jo žodžiais tariant, „principingesnių valstiečių“, galinčių administruoti valstybės fondus žemės ūkio inventoriui sampratą. Jis pripažino, kad „geresnieji valstiečiai“ gali būti kaimo policininkais, o sakydamas, kad „moraliau elgesiu“ pasižymintis žemvaldys galėtų būtų priimtas į parapijos teismo narius, suponavo, kad statistinis bajoras žemvaldys nebūtinai yra moralus ginčų arbitras.

Lenkijos gilumos valstietis buvo kaltinamas nežinąs religijos maksimų, o Užnemunės bajorų konsiliumas, vadovaujamas kunigo, pirštu bedė į pernelyg aukštus religinių paslaugų įkainius⁷⁰. Lenkijos bajorija bevelijo įžvelgti socialinę, moralinę ir pilietinę prarają, o Užnemunės žiemionių susirinkimas pastebėjo vienijančius dalykus: dvarininkai dėl negandų jaučia tokį patį kartėlį kaip ir valstiečiai⁷¹; žydų propinacija vienodai žalinga visoms klasėms; numatoma, kad pakilus ūkininkystei laimės visi. Valstietiškos apoteozės viršūnė – ūkininkų interesų ir individualios asmenybės pripažinimas (*własność i osobitość Rolnika*). Lenkijos žemdirbiai, kaip rodo „Valstiečių anketos“ duomenų vidurkis, suvokti kaip tamsūs, prietaringi, iracionalūs, o lietuviškojoje Užnemunėje *expressis verbis* teigta, kad valstiečių „įsitikinimai“ gali ir nedelsiant *turi būti* ginami teisme.

Šių įžvalgų, žinoma, nepakanka apibendrinančiai teigti, kad Užnemunės lokalinis sociumas buvo *sui generis* vienintelis ir išskirtinis Varšuvos kunigaikštystėje bei jos

⁶⁹Ten pat, p. 56.

⁷⁰[...] *oplacaią się swojemu plebanowi za chrzty, szluby, pogrzeby y metryki dosyc ceną wysoką*. Kalba netaisyta, BCz., rkps. 5235, s. 580.

⁷¹[...] O dvarininkai žvelgia į visa tai praradę reikšmingą gyventojų dalį, kurie žuvo, mirė dėl užkrečiamų ligų; regi didelę dalį sodybų, tapusių laukymėmis, pavirtusių dykumomis; regi save, atsidūrusius baisioje padėtyje ir patiria didžiausią kartėlį, ten pat, p. 582.

įpėdinėje Lenkijos karalystėje. Z. Stankiewiczius, nusakydamas bajorijos vaizdinių vidurkį, pripažino, kad įvairiose vietose dėl skirtingos istorinės sanklodos žiemionių nuomonės gerokai skyrėsi. Pvz., Lomžos departamento pavieto ekspertas J. Klimontowiczius pateikė kitokią (nei daugumoje lenkiškų departamentų) nuomonę dėl valstiečių bėgimo į Prūsiją 1813 m.: esą jie buvo labai susirūpinę dėl gautosios ir didžiai jų branginamos laisvės, todėl, artėjant rusų kariuomenei, nuogaštavo, kad jų laukia rusų baudžiauninkų dalia⁷². Lomžos departamentui (1816 m. pavadintam Augustavo vaivadija) priklausė Bebžo, Dombravos, Tikocino, Lomžos, Vygrių, Marijampolės ir Kalvarijos pavietai. Žiemionių elito viršūnė čia priklausė liberalesniam sparnui. 1808 m. Lomžos departamento prefektūros patarėju dirbo J. Garliauskas – Marijampolės pavieto pasiuntinys į seimą, vienas žymiausių seimo opozicijos atstovų Varšuvos kunigaikštystėje.

Lomžos departamento (kuriam priklausė ir Užnemunė) taryba buvo atvira reformoms bei liberaliai orientuota⁷³, kai Marijampolės žiemionių elitas atstovavo jau kone provalstietišškai pozicijai. Subprefektas P. Osipovskis radikaliam pareiškė, kad „anksčiau neapribota valdžia, kuri buvo leidžiama ponui savo pavaldinio atžvilgiu, darė gėdą mūsų kraštui civilizuotos Europos akyse“⁷⁴. Publicistiniu požiūriu iškalbingiausia, didžiausią emocinį krūvį turinti Marijampolės pavieto tarybos laiško dalis – apie valstiečių naštą. Tai ne tik deklaruojamas ir pabrėžiamas įsitikinimas, kad visos prievolės pernelyg slegia valstiečius (jų detalus išvardijimas vertingas kaip toks), o dirbančių ūkininkų našta viršija jų jėgas. Nepaisant Apšvietos epochos klišių apie švietimo būtinumą, į ministerijos užduotus klausimus stengtasi pažvelgti būtent pačių valstiečių interesų požiūriu. Ryškiausias šios filantropinės procedūros pavyzdys – keliamas siūlymas valstiečių labai tikslinti veikiančius įstatymus. Sakoma, jog ten, kur žemdirbiai savininko žemėse turi savo namų, pasėlių, ganyklų ir kito nekilnojamojo turto, „kas mūsų paviete daugeliu atvejų praktikuojama“, įstatymas turi aiškiai numatyti, kad valstiečiai negalėtų būti savininko iš jų vietos išvaryti, kol už viską deramai jiems neatlyginta.

Šiuo atveju svarbus teisinis kontekstas: gruodžio 21 dienos Karališkojo dekreto III straipsnis draudė žemės savininkams išvaryti prievolės atliekančius ūkininkus. Vis dėlto V straipsnis labiau rūpinosi atlyginimu žemės savininkams, o ne valstiečiams, įpareigojdamas pirma grąžinti skolas⁷⁵. Tokiu būdu Napoleono teisynas, kaip šmaikštauta, nuėmė

⁷² Zb. S t a n k i e w i c z, Szlachta wobec zniesienia poddaństwa w Księstwie Warszawskim, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, nr 13, 1983, s. 67.

⁷³ Lomžos departamento taryba siūlė valdžiai pateikti bendruosius žemės sutarčių pagrindus, pasisakė prieš baudžiamą ir piniginį činšą, patarė pradėti dalinti valstybines žemes. Žr.: Z. K i r k o r - K i e d r o n i o w a, *min. veik.*, p. 219.

⁷⁴ BCz., rkps. 5235, s. 549.

⁷⁵ *Konstytucje w Polsce, 1791–1990*, s. 42: *Rolnik na koniec wyprowadzający się ze wsi w której dotąd pozostawał, winien oddać dziedzicowi własność tegoż dziedzica gruntową, składającą się z żalogi i zasiewów.*

valstiečiams ne tik grandines, bet ir nuavė batus. Išeidamas iš kaimo valstietis privalėjo palikti ne tik žemę, bet ir pasėlius, gyvulius ir kitą inventorių, be to, dvarininkas, pripažintas visišku žemės savininku, vis tiek galėjo nuvaryti valstietį iš žemės po pusmečio, šiam atsisakius išeiti. Marijampolės taryba sugebėjo pažvelgti į minėtą dekretą iš pačių valstiečių interesų perspektyvos, aiškiai užčiuopė jo disbalansą.

O visų svarbiausia tai, kad Marijampolės atsakyme valstiečiams siūloma nebe geradarystė, ne auka, ne dar miglota valstybinė Gegužės 3-iosios konstitucijos „globa“, net ne švietimas, bet reali socialinė parama, dar daugiau – socialinė politika, numatant tiek giluminius, strateginius industrializacijos svertus (valdžios remiama prekybos, verslo ir pačios populiacijos plėtra), tiek ir taktines skatinimo, sanavimo priemonės (siūlomos premijos, baudos – tai Prūsijos aneksijos laikų novacijos). Sąlyginai trumpame (15 p.) tekste randama vietos užsiminti apie elgetas, sveikatos apsaugą, kuria turėtų rūpintis valstybės. Šios detalės leidžia kelti hipotezę, kad aptariamai ekspertai galėjo būti susipažinę su žymiausio Varšuvos kunigaikštystės ekonomisto Wawrzynieco Surowieckio darbais⁷⁶, fiziokratų ir Adamo Smitho sekėju. Nuo šiųjų vienu punktu skyrėsi: pabrėžė valstybės reguliavimo, globos reikšmę. Marijampoliečių valstybinis šalies industrializacijos imperatyvas galėjo būti šio autoriaus idėjų recepcijos atgarsis.

Visa tai leidžia tvirtinti, kad Marijampolės pavieto taryba, žinoma, su išlygomis, atstovavo modernizaciniam šalies avangardui: kalbant apie visuotinį pramonės kėlimą mąstyta valstybiškai⁷⁷. Ypač turint galvoje, kad Apšvietos epochos utopija apie valstiečių švietimą buvo visuotinai gaji per visą ilgąjį XIX amžių; mokslas ir švietimas laikyti vieninteliais vaistais, gydančiais bet kurią šalį⁷⁸. Ši nuomonė buvo skverbte perskverbusi šviesuomenę. Antai kurdamas Lietuvos civilizacinį vaizdinį M. Akelaitis (*Chłop z powiatu Mariampolskiego*), reprezentavęs pirmąjį iškilų valstietiškos kilmės inteligentą, taip formulavo progresyvistinę ateities viziją (ištarmė datuojama 1862–1863 m.): „Švietimo pažanga lems, kad [...] tamsi prietarų migla išnyks, o proto šviesa žemdirbį atves į tikėjimą sistemingu ūkininkavimu“⁷⁹. Marijampolės bajorija, 1814 m. samprotaudama ne

⁷⁶W. Surowiecki, *Uwagi względem poddanych w Polsce y projekt do ich uwolnienia*, Warszawa, 1807.

⁷⁷BCz., rkps. 5235, s. 585: *Trzeba do tego [sposbnosci nabywania własności gruntowych] przychodzić przez stopnie, trzeba pierwej włoscian doprowadzić do stanu aby byli w możności niezawodnego oplacania czynszow; – trzeba więc powiększyć w Krayiu cyrkulacją pieniędzy, trzeba ulatwić sprzedaż wsztykch produktow włoscianskich przez handel zewnętrzny y wnętrzny; do otworzenia handlu wnętrznego trzeba podnieść Miasta przez pomnożenie ludności i konsumpcyi, przez zaprowadzenie rękodziel y przez nadania działalności i ruchu wsztykim rękom zdolnym do wszelkiego zarobku, ulatwiając im sposobność wyzywienia się [...].*

⁷⁸M. P. K a r p a v i č i u s, *Rinkiniai pamokslai*, par. K. Mačiulytė, Vilnius, 2003, p. 251: „Kas kūnui yra liga, tas bet kuriai šaliai – neišmanymas ir tamsumas. Kaip vaistai nugali ligą, taip neišmanymą – mokslas ir švietimas.“

⁷⁹M. A k i e l e w i c z, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, sign. 208, s. 131. Cit. iš: T. B u j n i c k i, *Wielkie Księstwo Litewskie. Litewski punkt widzenia w Paryżu (Mikołaj Akielewicz), Na pograniczach, kresach i poza granicami. Studia*, Białystok, 2014, s. 206.

tik (ir ne tiek) apie švietimą, bet ir apie žemės ūkio produkcijos suprekinimą, sistemingą pinigų cirkuliacijos bei konsumpcijos gaivinimą, mąstė moderniau, išvalgiau.

Be abejo, lieka atviras klausimas apie plačiosios Marijampolės pavieta valstiečių visuomenės (kuriai politinis bajorijos elitas bevelijo pripažinti asmeninių interesų ir asmenybės autonomiją) pasaulėžiūrinių orientyrų kaitą, tradicijos ir novacijos santykius. Šis tyrimas leidžia gerokai suabejoti, kalbant apie Užnemunę, istorikų pažiūra, kad XIX a. pradžios baudžiavinė ekonominė-politinė sistema rėmėsi įsitvirtinusios ideologijos atmaina, kuri valstietį laikė „amžinu visuomenės vaiku“⁸⁰.

Išvados

Konstatuotina, kad XIX a. pirmosios pusės sociokultūrinė situacija Užnemunėje tyrinėta epizodiškai, apsiribojant griežčiau nekontroliuotomis išvalgomis apie ankstesnę nei kitur Lietuvoje valstiečių emancipaciją. Turiningi duomenys apie Užnemunės XIX a. pirmosios pusės bajoriją Lietuvos istoriografijoje nepanaudoti, neinterpretuoti.

Straipsnyje nustatomi keli Lietuvos istoriografijai nežinomi šaltiniai Užnemunės XIX a. pirmosios pusės istorijai tirti, išskiriama reprezentatyvi Marijampolės pavieta bajorų grupė. Nagrinėjami regioniniam bajorijos mentalitetui pažinti svarbūs „Valstiečių anketos“ (1814 m.) tekstai – Marijampolės pavieta tarybos ir šio pavieta subprefekto oficialūs laišakai – projektai, siūlantys būdus pagerinti valstiečių padėtį.

1814 m. Marijampolės pavieta tarybos novatoriška retorika ir jos požiūris į valstiečių klausimą leidžia šią instituciją laikyti reformų iniciatoriaus kunigaikščio A. J. Čartoriskio grupuotės šalininke. Jos saitai su radikaliuoju grupuotės sparnu, kuriam atstovavo Marijampolės pavieta pasiuntinys J. Godlevskis, – tolesnių tyrinėjimų tema.

Tarybos požiūris artimas iškiliausio XIX a. pradžios lenkų ekonomisto W. Surowieckio nuomonei, kad esminė Varšuvos kunigaikštystės ūkio raidos sąlyga yra valdžios intervencija (globa).

Marijampolės ekspertų požiūris į žemdirbius leidžia patvirtinti istoriosofiniuose svarstymuose gają prielaidą apie Užnemunės valstietijos didesnę ir ankstesnę emancipaciją (pasireiškusią XIX a. antroje pusėje). Vykstantį laisvėjimo procesą netiesiogiai atspindėjo Marijampolės žiemionių – ekspertų 1814 m. tekstai.

Novum yra tai, kad šioji emancipacija dar paankstinama. Tai ne tik pati XIX a. pradžia. Aiškiai įvardijamas Prūsijos okupacijos tarpsnis XVIII–XIX a. sąvartoje, kai vals-

⁸⁰ S. P i v o r a s, Kształtowanie się świadomości obywatelskiej wśród chłopstwa litewskiego i łotewskiego w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX w., *Litvano-Slavica Posnaniensia*, 2001, s. 65.

tiečiai gavo progą dalyvauti prekapitalistinėje prekyboje, pasinaudoti pasiruošimo karui paskatinta grynųjų pinigų cirkuliacija.

XIX a. antro dešimtmečio pradžioje bajorai Marijampolės pavieto valstiečius regėjo kaip diferencijuotą pagarbos vertą ir valdžios remtiną visuomenės klasę (nebe antropologine prasme žemesnį luomą), kuriai nesvetima filantropija, verslumas, principingumas ir asmens interesų autonomijos suvokimas.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego. T. I. Warszawa: Druk. Piarów, 1815.

Goniec Województwa Augustowskiego. Suwałki, 1830, nr 1–5; 1831, nr 6–15.

GUTT, Aleksander. Kilka słów o północnych powiatach gubernii augustowskiej. *Roczniki Gospodarstwa Krajowego*, 1847, t. 1, s. 285–289.

JUČAS, Mečislovas. *Baudživos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972.

[JABLOŃSKI, Hyacint]. *Pieśni dla żołnierzy woysk polskich*. Warszawa: Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, 1809.

KARPAVIČIUS, Mykolas Pranciškus. *Rinkiniai pamokslai*. Par. K. Mačiulytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

KARPIS, Mauricijus Pranciškus. *Žemaitijos Kungaikštystės Pasiuntinio rinkiniai raštai*. Sud. D. Viliūnas. Vilnius: Lietuvių kalbos ir tautosakos institutas, 2017.

KATILIUS, Algimantas. Seinų (Augustavo) vyskupijos aukštieji dvasininkai: katedros kapitulos narių charakteristikos metmenys. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 41, Serija A. Vilnius, 2018, p. 131–158.

KATILIUS, Algimantas. Seinų (Augustavo) vyskupijos vienuoliai marijonai (1821–1911). *Terra jatwezenorum*, 2019, t. 11, d. 1, p. 195–213.

Konstytucje w Polsce, 1791–1990. Wybór i oprac. T. Kołodziejczyk, M. Pomianowska. Warszawa: Przemiany, 1990.

KIRKOR-KIEDRONIOWA, Zofia. *Włościanie i ich sprawa w dobie organizacyjnej i konstytucyjnej Królestwa Polskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1912.

Lietuvos istorija. T. VIII, d. I: BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara, MEDIŠAUSKIENĖ, Zita, MIKNYS, Rimantas. *Devynioliktas amžius: visuomenė ir raida*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.

LINDE, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*. T. 1, cz. 2, G–L. [Warszawa]: drukarnia XX. Piiarów, 1808.

[MARYAN R.] O Włościanach. *Pamiętnik Warszawski*. 1809, t. 2, kwiecień, s. 98–115.

MIETIELSKI, Teodor. *Kazanie, miane na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego JME Xiędza Michała Franciszeka Karpowicza, pierwszego biskupa wigierskiego [...] w kosciele katedralnym wigierskim dnia 12 grudnia 1803 w. Białystok*: druk. Appelbauma, 1803.

PIVORAS, Saulius. Kształtowanie się świadomości obywatelskiej wśród chłopstwa litewskiego i łotewskiego w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX w. *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 8. Poznań: Wydawnictwo Naukowe, 2001, s. 43–66.

POLUJAŃSKI, Aleksander. Listy o gubernji Augustowskiej. *Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych*, 1856, nr 77, s. 3–4.

POLUJAŃSKI, Aleksander. *Wędrowki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte*. Warszawa: Druk. Gazety Codziennej, 1859.

SRUOGIENĖ-DAUGIRDAITĖ, Vanda. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys, 1990.

STANKIEWICZ, Zbigniew. Szlachta wobec zniesienia poddaństwa w Księstwie Warszawskim. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*, nr 13, 1983, s. 43–71.

STANKIEWICZ, Zbigniew. *Szlachta-ziemianie w świetle ankiety włościańskiej 1814 r.* In: *Ziemiaństwo polskie 1795–1945*. Pod red. J. Leskiewiczowej. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1985, s. 90–125.

STANKIEWICZ, Zbigniew. Świadomość społeczna chłopów w opinii ziemiańskiej (Królestwo Polskie przed powstaniem styczniowym). *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica*, nr. 45. 1992, p. 51–66.

Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych. T. I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.

SUROWIECKI, Wawrzyniec. *Uwagi względem poddanych w Polsce y projekt do ich uwolnienia*. Warszawa: Druk. Gazety Warszawskiej, 1807.

STROINOVSKIS, Jeronimas. *Prigimtinių teisės mokslas*. Iš lenkų kalbos vertė D. Viliūnas. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

STROYNOWSKI, Walerian. *O ugodach dziedziców z włościanami*. Wilno: J. Zawadzki, 1808.

SUŽIEDĖLIS, Saulius. Kalba ir socialinė klasė Pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų. In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 4: *Liaudis virsta tauta*. Vilnius: Baltoji varnelė, 1993.

SZUMSKI, Jerzy. *Zapis notarialny Józefa Godlewskiego na rzecz chłopów dóbr Freda w powiecie mariampolskim. Przegląd Historyczny*, nr 66/3, 1975, s. 443–459.

SZUMSKI, Jerzy. *Uwłaszczenie chłopów w północno-wschodniej części Królestwa Polskiego 1846–1871*. Białystok: Archiwum Państwowe w Białymstoku, 2002.

TYKIEL, Bronisław. Kilka uwag historyczno-statystycznych o gubernii augustowskiej. *Biblioteka Warszawska*, r. 1857, t. III, s. 658–671, t. IV, s. 606–610.

TRUSKA, Liudas. XVIII a. pabaigos Lietuvos bajorija (Skaičius ir sudėtis). *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, p. 13–30.

WĘGRZECKI, Stanisław. *O Włościanach polskich*. Warszawa: Druk. Rządowa, 1814.

**EARLY MODERNISATION IN TRANS-NIEMEN LITHUANIA:
THE EROSION OF THE ESTATE MENTALITY AT THE BEGINNING
OF THE 19TH CENTURY**

Summary

DALIUS VILIŪNAS

The article identifies several sources hitherto unknown in Lithuanian historiography for the study of the history of Užnemunė (Suvalkija) in the first half of the 19th century. Texts from the 'Peasants' Questionnaire', which are important for getting to know the mentality of the regional nobility, and the official letters of Marijampolė council and the sub-prefect of the area, drafted improve the situation of the peasants, have been investigated.

The innovative rhetoric of Marijampolė council in 1814, and its approach to the issue of the peasants, allows us to treat it as a supporter of Duke Adam Jerzy Czartoryski, the initiator of reforms, and his group.

The attitude of the Marijampolė experts towards farmers supports the assumption of the greater and earlier emancipation of the peasantry of Užnemunė (Trans-Niemien) which occurred in the second half of the 19th century. The ongoing liberation process was indirectly reflected in the writings of Marijampolė landowners in 1814.

Novum is that this emancipation is even earlier. It is not even the beginning of the 19th century. We can distinguish clearly the period of the Prussian occupation at the turn of the 19th century, when the peasants were given the opportunity to participate in pre-capitalist trade, taking advantage of the circulation of cash stimulated by the prewar period

At the beginning of the second decade of the 19th century, the nobility saw the peasants in the Marijampolė area as a separate and respectable class of society (no longer the lower estate in an anthropological sense), worthy of government support, familiar with philanthropy and entrepreneurship, and the principle and autonomy of personal interest.

Gauta 2021 m. liepos mėn.
Priimta 2021 m. rugsėjo mėn.

Dalius Viliūnas – Lietuvos kultūros tyrimų instituto Lietuvos filosofijos istorijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas.

Adresas: Saltoniškių g. 58, Vilnius, LT-08105.